

РЕЦЕНЗІЇ

Борщевський С. Слов'янська, германська та романська лексика невідомого походження в контексті контактологічної передісторії мов європейського ареалу : [монографія] / Сергій Борщевський. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 312 с.

Глобалізаційні процеси, що супроводжуються активізацією міжмовних, а відтак, міжетнічних і міжкультурних контактів, зумовили зростання інтересу наукових шкіл і широкої громадськості до дискусійних лінгвоетногенетичних проблем, які на тлі помітної тенденції до зближення типологічного мовознавства з порівняльно-історичним (Г. Бірнбаум, Р. В. Васько, М. М. Гухман, А. В. Корольова, О. С. Мельничук, І. М. Нечитайло, Ф. О. Нікітіна, Т. О. Черниш) розглядаються як контактологічна передісторія мов народів сучасної Європи.

У тих випадках, коли традиційна індоєвропейстика не може дати вичерпної відповіді на питання лінгво- та етногенезу, і українські, і зарубіжні вчені (В. І. Абаєв, Г.-І. Асколі, Й. Губшмід, А. Мейє, А. П. Непокупний, В. Пізані, Б. О. Серебренников, О. Б. Ткаченко, А. Тромбетті та ін.) цілком обґрунтовано зверталися і звертаються до теорії субстрату, зокрема до індоєвропейського. Незважаючи на широкий спектр етимологічних розвідок, у яких компаративісти припускають доіндоєвропейське походження помітного шару лексем із давніх генеалогічно ізольованих мов Середземноморського басейну, потребує вдосконалення методика виявлення субстратних реліктів у сучасних індоєвропейських мовах, їх зіставно-типологічна характеристика та генеалогічна ідентифікація. Звернення С. В. Борщевського до остаточно не розв'язаних теоретико-методологічних проблем субстратології, яка розглядається молодим українським етимологом як невід'ємна складова лінгвістичної контактології, а також наявність оригінальних етимологічних рішень, що мають перспективи подальшого розроблення в компаративістиці, визначають безперечно актуальність рецензованої праці.

Монографію присвячено лінгвоконтактологічному дослідженню слов'янської, германської та романської лексики невідомого походження, передусім у контексті глибинної етномовної взаємодії, яка зумовлює появу субстрату. Аналіз мовних фактів та екстралінгвістичних свідчень суміжних із мовознавством дисциплін дає дослідникові підстави стверджувати, що “лексичні і структурно-типологічні відмінності сучасних індоєвропейських мов виникли не просто в результаті розселення індоєвропейців на великих територіях, а внаслідок активного контактування цих кочових племен із неіндоєвропейським населенням, що часто супроводжувалося накладанням індоєвропейських діалектів на гетерогенні доіндоєвропейські субстратні мови” (с. 115, 168, 272).

На думку молодого українського етимолога, “генеалогічна і типологічна ідентифікація доіндоєвропейських субстратних реліктів є можливою за умови виходу поза межі індоєвропейстики шляхом залучення лексичних і типологічних даних неіндоєвропейських мов” (с. 12), “особливо баскської, фіно-угорських, кавказьких, предки носіїв яких, згідно з новітніми даними краніологічної антропології та палеогенетики, перебували в Північній та Південно-Західній Європі з часів верхнього палеоліту” (с. 89, 95, 153, 172).

У представленій монографічній праці систематизовано загальні (зокрема, фонетичні) тенденції світового глотогенезу, що їх уперше застосовано до вивчення субстратних шарів у лексичному складі сучасних, класичних і гіпотетично реконструйованих мов, і на основі цього здійснено хронологічну стратифікацію субстратної лексики; постульовано якісну подібність фонетичної і словотвірної типології доіндоєвропейських субстратів праслов'янської та латинської (відповідно української та італійської) мов, домінантним для яких визнається відкритоскладовий (CV) середземноморський компонент на тлі відносної автономності фонетичної структури спільногерманської мови; збагачено термінологічний інструментарій мовознавства шляхом

уведення в науковий обіг сполучення “реліктивна контактема” на позначення лексеми субстратного походження; розроблено й апробовано методичний алгоритм історико-генетичного й типологічного дослідження апелювальної лексики невідомого походження; обґрунтовано правомірність перенесення принципів порівняльно-історичного дослідження мов різних сімей (О. С. Мельничук) на вивчення субстрату.

С. В. Борщевський не лише опрацював широке коло етимологічної літератури (у тому числі технічно недоступні або малодоступні в Україні західні видання з проблематики дослідження), зробивши при цьому цілком самостійні теоретичні узагальнення, а й проаналізував низку етимологій українських і зарубіжних учених, чітко й аргументовано висловив власну позицію щодо походження конкретних лексем, здійснив вихід поза межі традиційної індоєвропейстики на рівень ностратичного мовознавства (В. М. Ілліч-Світлич).

На окрему позитивну оцінку заслуговує активне залучення у третьому розділі монографії правових реконструкцій різної хронологічної глибини, які розміщено в електронній етимологічній базі даних, що її наприкінці 90-х рр. ХХ ст. було створено за ініціативи та безпосереднього керівництва провідного російського макрокомпаративіста С. А. Старостіна. Ґрунтовний та скрупульозний аналіз доробку представників наукової школи вищезгаданого мовознавця дав змогу українському етимологові вийти на якісно новий рівень теоретичних узагальнень, які були заявлені в його кандидатській дисертації.

Високо оцінюємо спробу автора рецензованої монографічної праці провести дослідження на міждисциплінарному рівні, порушивши питання про співвіднесення лінгвістичних та археологічних гіпотез, з одного боку, й новітніх палеогенетичних моделей, – з іншого. Такий комплексний підхід цілком узгоджується з панівною в сучасній субстратології концепцією, згідно з якою субстрат не є суто лінгвістичним поняттям, оскільки передбачає етногенетичний процес (В. І. Абаєв, О. Б. Ткаченко), що супроводжується певними мовними наслідками й досліджується шляхом поєднання лінгвістики з археологією, етнографією, антропологією та іншими суміжними науками.

Водночас, слід зауважити, що монографія С. В. Борщевського, як і будь-яке новаторське дослідження такого широкого плану, не позбавлена деяких неточностей, на які варто звернути увагу.

По-перше, у списку використаних джерел не знаходимо етимологічних словників фінської та угорської мов, лексичні одиниці яких неодноразово залучаються як неіндоєвропейський компонент етимологічних гіпотез автора, що значно збільшує ризик використання пізніх запозичень із германських, романських і слов'янських мов до фіно-угорських, які не можуть слугувати джерелом вивчення доіндоєвропейського субстрату. Хоча цей недолік здебільшого компенсується зверненням автора рецензованої монографії до правових реконструкцій вищезгаданої електронної етимологічної бази даних наукової школи С. А. Старостіна, проте більшої вірогідності ці версії отримали б у разі залучення згаданих лексикографічних джерел.

По-друге, звертаємо увагу на високий ступінь гіпотетичності схем семантичної еволюції низки можливих субстратних реліктів, що, власне, визнає і сам С. В. Борщевський. Ідеться, зокрема, про малоймовірний зв'язок лат. *lplium* як назви бур'яну (шкідливої або навіть отруйної рослини) з баск. *olo* “овес”, що позначає корисну сільськогосподарську культуру (с. 204) тощо.

По-третє, бракує переконливих пояснень щодо мотивації вибору некодифікованої форми “реліктивний” замість кодифікованого “реліктовий” у запропонованому автором термінологічному сполученні “реліктивна контактема” на позначення лексеми субстратного походження (сс. 9, 14, 156 і под.). Про це вже йшлося і раніше в моєму відгуку офіційного опонента про кандидатську дисертацію С. В. Борщевського.

По-четверте, у назві монографії “Слов’янська, германська та романська лексика невідомого походження в контексті контактологічної передісторії мов європейського ареалу” словосполучення “в **контексті контактологічної теорії**” містить тавтологічні ініціалії, яких слід уникати у формулюваннях назв наукових праць.

Висловлені зауваження не применшують наукової цінності цього ґрунтовного різнопланового дослідження. Рецензована монографія С. В. Борщевського є вагомим внеском у розвиток загального, порівняльно-історичного і типологічного мовознавства, зокрема й ареальної лінгвістики, теорії мовних контактів та етнічних впливів, особливо в аспекті вивчення феномену мовної асиміляції та її наслідків для багатогранної проблеми наступності культур.

*Васько Р. В.,
доктор філологічних наук,
завідувач кафедри германської
і фіно-угорської філології
Київського національного
лінгвістичного університету*